

Bogdan Hojdis

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0003-2130-1462

Edycja cyfrowa *Aratusa* i *Fenomenów* Jana Kochanowskiego – problematyka aparatu naukowego

Cyfrowe edycje krytyczne są znacznie rzadsze niż dokumentacyjne. Jednym z powodów jest złożoność aparatu naukowego, który obejmuje nie tylko przypisy, bibliografię i odesłania, ale również warianty przekazów źródłowych, emendacje, koniektury, rozbudowane objaśnienia oraz indeksy.

Niniejszy artykuł dotyczy potencjalnego wydania cyfrowego, jakkolwiek związanego z realizowaną edycją analogową. Pozaornie zagadnienie to wydaje się tylko teoretycznym szczegółem. W istocie jednak odnosi się do problematyki podstawowej, ponieważ pokazuje, że próba adaptacji wydania drukowanego do postaci cyfrowej może wpływać na zmianę koncepcji edycji. Krąg ludzi książki obejmuje wówczas również informatyków współpracujących z edytorami naukowymi oraz zespołem redakcyjnym.

Przygotowany do publikacji w roku 2024 tom 9 *Dzieł wszystkich Jana Kochanowskiego* (Biblioteka Pisarzy Polskich, seria B, nr 31) opracowano w ramach projektu NPRH *Dokończenie wydania sejmowego Dzieł wszystkich Jana Kochanowskiego* (nr 11H18 0246 86, kierownik: prof. Andrzej Dąbrówka, redaktor naukowy tomu:

prof. Robert A. Sucharski¹). Za podstawę tej analogowej edycji krytycznej przyjęto:

1. druk z 1579 roku krakowskiej oficyny Andrzeja Piotrkowczyka zatytułowany *M⟨arci⟩ T⟨ulli⟩ Ciceronis Aratus ad Graecum exemplar expensus, et locis mancis restitutus. Per Ioannem Cochranovium. Cum Adnotationibus. Eiusdem autoris super Festi Auieni Arataeorum paraphrasim, et Germanici Caesaris fragmenta, animaduersiones, siue lectionum coniecturae*;
2. pierwodruk polskojęzycznych *Fenomenów* zamieszczony w tomie zbiorowym *Jan Kochanowski*, który ukazał się w krakowskiej Drukarni Łazarzowej w roku 1585 (vel 1585/1586).

Są to **teksty prymarne** (*primary witnesses*) w obecnym wydaniu dzieł Kochanowskiego. Cyceeronowe tłumaczenie na łacinę greckiego dzieła Aratosa z Soloj Φαινόμενα zachowało się do XVI stulecia jednak tylko częściowo, a Kochanowski postanowił odtworzyć brakujące fragmenty łacińskie². Dlatego teksty prymarne z lat 1579–1586 porównano z drukami wydanymi przed rokiem 1579, lecz współczesnymi pisarzowi:

3. Andrzeja Patrycego Nideckiego *Fragmentorum M.T. Ciceronis tomi quattuor* (Wenecja 1561 i 1565) – łacina;
4. Aratosa z Soloj *Phaenomena sive Apparentia* (Bazylea 1547) – greka.

W bieżącej edycji krytycznej owe dwa tytuły stały się faktycznie **tekstami sekundarnymi** (*second witnesses*) wydania. Pracę Nideckiego przywoływano w samej transkrypcji *Aratusa* jako szczególny rodzaj aparatu krytycznego, tj. przypisy odsyłające do wyznaczonych literowo zakresów tekstu. Sporządzono ich wiele, dlatego niekiedy z konieczności umieszczano je nie tylko pod transkrypcją, ale także pod fototypią, czyli faksymile oryginalnych druków [zob. il. 1].

Z kolei *Fragmenty...* Nideckiego oraz *Phaenomena sive Apparentia...* przetranskrybowano i zestawiono w łacińsko-polsko-greckiej synopsie czterech druków [zob. il. 2].

1 Profesorem Andrzejowi Dąbrówce i Robertowi Sucharskiemu dziękuję za zgodę na wykorzystanie materiałów wydawniczych przed publikacją.
2 Taką przyczynę zamierzenia (*causam voluntatis*) Kochanowski wskazał wprost w *Ad Lectorem benevolem*, tj. we wstępie zamieszczonym w druku z 1579 roku.

Namysł nad przekształceniem tych elementów aparatu naukowego (notek i synopsisy) w taki sposób, by spełniały wymogi edycji cyfrowej, ma również wymiar praktyczny. W latach 2017–2018 w gronie pracowników i współpracowników Instytutu Badań Literackich PAN rozważano bowiem zgłoszenie w konkursie Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, moduł „Dziedzictwo narodowe” projektu opracowania pełnej cyfrowej edycji twórczości Kochanowskiego³. Wówczas na etapie analizy potrzeb nie przewidziano jednak złożoności materiałów wydawniczych. Warto więc zaznaczyć, że wnioskując o środki na podobny projekt, należałoby inaczej zaplanować informatyczną część przedsięwzięcia.

Zacznijmy od autorskiego i redaktorskiego warsztatu. Synopse opracowano jako arkusz kalkulacyjny w formacie XLSX. Komputerowy zecer wolałby zapewne tabelę w dokumencie DOC lub DOCX, jednak w przypadku zestawień paralelnych arkusz kalkulacyjny okazuje się lepszym wyborem. Informacje o formatowaniu,

ARATUS	A R A T U S
Huic spatio ductum simili latus exstat utrumque,¹ ²⁰⁰ 'At non tertia pars lateris, namque est minor illa,' 'Sed stellis longe densis praecleara reduct. Inferior paulo est Arias et flammis ad Austri Inclinator. Atque etiam vehementius illo'³ ²⁰⁵ 'Pices, quorum alter paulo prohibuit ante' 'Et magis horridis Aquilonis tangitur alas.' 'Atque horum caudis duplices quasi inesse catenae' 'Videntur, quae diuersae per lumen serpunt' ²¹⁰ 'Andromedae laevo ex humero, & quaeque pargis,' 'Appositum poteris supra cognoscere Pisces.' 'Et pedibus natum summo Iove Persae vires,' 'Quos unctis retinet deflex corpore Peneus' ²¹⁵ 'Qua summa ab regione Aquilonis flamma pulsant.' 'Hic dextram ad sedes intendit Casiopeiae, Diuturnoque pedes vinculos salubribus apsis, Puluerulentus viti de terra lapsus repente, In caelum victor magnus sub culmina portat. ²²⁰ At propter laeuum genus omni ex parte locatas Parvas Vergilas tenui cum luce videtis. Hae septem vulgo perhibentur more venusto Stellae, cernuntur vero sex undique paruae; At non interisse putari conuenit unam.' ²²⁵ 'Sed frustra et temere a vulgo ratione sine ulla' 'Septem dicier, ut veteres satutare possent, Aeterno cunctas aeuo qui nomine dignant. Alycene Metropoque, Celaeque Tygetoque, ²³⁰ Electrae Strepoque, simul sanctissima Maia. Hae tenues paruo labentes lumine lucent. ²³⁵ At magnam nomen signi clarumque vocatur, 'Propterea quod & casta primordia claret'	Huic spatio ductum simili latus exstat utrumq. At non tertia pars lateris: namq; est minor illa, Sed stellis long' densis praecleara reduct. Inferior paulo est Arias & flammis ad Austri Inclinator: Atq; etiam vehementius illo Pices: quorum alter paulo prohibuit ante, Et magis horridis Aquilonis tangitur ala. Atq; horum caudis duplices quasi inesse catenae Videntur, quae diserte per lumen serpunt. Quam veteres foliti coelestem dicere nodum. Andromedae laevo ex humero, & quaeque pargis, Appositum poteris supra cognoscere pisces. Et pedibus natum summo Iove Persae vires, Quos humeris retinet deflex corpore Peneus, Qua summa ab regione Aquilonis flamma pulsant. Hic dextram ad sedes intendit Casiopeiae, Diuturnoq; pedes vinculos talibus apsis, Puluerulentus viti de terra lapsus repente, In caelum victor magnus sub culmina portat. At propter laeum genus omni ex parte locatas Paruas Vergilas tenui cum luce videtis. Hae septem vulgo perhibentur more venusto Stellae, cernuntur vero sex undique paruae: At non interisse putari conuenit unam. Sed frustra, & temere a vulgo ratione sine ulla Septem dicier, ut veteres fassentur Poetae. Aeterno cunctas aeuo qui nomine dignant. Alycene, Metropoque, Celae, Tygetoque, Electra, Strepoque, simul sanctissima Maia. Hae tenues paruo labentes lumine lucent. At magnam nomen signi, clarumq; vocatur, Propterea quod & casta primordia claret,
C Et post 58 ...¹ Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 4-7; ...² Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 8; At non tertia pars lateris: namq; est minor illa; ...³ Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 9-11; ...⁴ Frages. 1564 - Phas. fragm. 34, 12; Pices, quorum alter paulo prohibuit ante; ...⁵ Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 13; ...⁶ Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 14; At quae horum et caudis duplices velut inesse catenae; ...⁷ Frages. 1568 - Phas. fragm. 34, 15; Dicuntur nam diuersae per lumen serpunt; ...⁸ Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 16; Atque una tandem in stella communiter haerent; ...⁹ Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 17; Quam veteres foliti coelestem dicere nodum; ...¹⁰ Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 18; Propterea quod & casta primordia claret.	C Et post 59 1565 - Phas. fragm. 34, 18; ...¹ Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 19; Appositum poteris supra cognoscere pisces; ...² Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 20; Pedibus natum summo Iove Persae vires; ...³ Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 21; Quam veteres foliti coelestem dicere nodum; ...⁴ Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 22-23; ...⁵ Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 24; At propter laeum genus omni ex parte locatas; ...⁶ Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 25; Paruas Vergilas tenui cum luce videtis; ...⁷ Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 26; Hae septem vulgo perhibentur more venusto; ...⁸ Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 27; Stellae, cernuntur vero sex undique paruae; ...⁹ Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 28; At non interisse putari conuenit unam; ...¹⁰ Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 29; Sed frustra, & temere a vulgo ratione sine ulla; ...¹¹ Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 30; Septem dicier, ut veteres fassentur Poetae; ...¹² Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 31; Aeterno cunctas aeuo qui nomine dignant; ...¹³ Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 32-33; ...¹⁴ Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 34; Hae tenues paruo labentes lumine lucent; ...¹⁵ Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 35; At magnam nomen signi, clarumq; vocatur; ...¹⁶ Frages. 1565 - Phas. fragm. 34, 36; Propterea quod & casta primordia claret.

Il. 1 Przypisy do transkrypcji *Aratusa* Jana Kochanowskiego (1579) wyznaczające „strefy wspólne” z zachowanymi fragmentami łacińskiego przekładu Cyclerona

Źródło: Kochanowski (w druku): 58–[59].

II. 2 Fragment synoptycznego zestawienia tekstów Jana Kochanowskiego, Marka Cicerona oraz Aratosa z Soloj

układzie i zawartości komórek można bowiem przekształcić i wykorzystać do stworzenia bazy danych, a następnie wprowadzać potrzebne relacje. Należy podkreślić, że takie rozwiązanie zostało już przetestowane – to właśnie w arkuszach kalkulacyjnych poznańscy językoznawcy przygotowywali bowiem teksty do cyfrowej edycji staropolskich apokryfów Nowego Testamentu, która powstawała w ramach projektu NCN *Początki języka polskiego i kultury religijnej w świetle średniowiecznych apokryfów Nowego Testamentu. Uniwersalne narzędzie do badań polskich tekstów apokryficznych* (nr 2017/26/Ε/HS2/00083, kierownik: prof. Dorota Rojszczak-Robińska).

W *Przyjętych rozwiązaniach edytorskich* [zob. PRE 2024]⁴ wykonawcy projektu wyjaśnili, że dygitalna edycja staropolskich apokryfów była warunkowana

funkcjonalnością narzędzia, które z jednej strony ma umożliwić badania nad apokryfami specjalistom z różnych dziedzin (nie tylko językoznawcom czy filologom), z drugiej, obejmuje zarówno rękopisy, jak i druki (narzędzie musi przeszukiwać jedną i drugą grupę tekstów). [Czynnik ten – B.H.] stoi w opozycji do pozostałych: **ma charakter praktyczny, nie naukowy** [wyróż. – B.H.]. Wymusza też od razu odejście od tradycji edytorskiej – aby narzędzie było funkcjonalne, trzeba było w podobny sposób potraktować rękopisy i druki, na przykład sporządzając transliterację tych ostatnich, co samo w sobie jest decyzją tyleż ułatwiającą pracę z tekstami (zwłaszcza niefilologom), ile niemal nieznaną w polskiej praktyce edytorskiej. [PRE 2024]

Transliterowanie druków może wydawać się zabiegiem nietypowym, jednak w tekstowej relacyjnej bazie danych jednoznaczne odesłania są po prostu konieczne. Dwie postaci tego samego tekstu w formie różnych ciągów znakowych faktycznie przynależałyby bowiem do odmiennych zbiorów. Trzeba więc zaznaczyć, że rozwiązania praktyczne, nawet jeśli odbiegają od tradycyjnych zaleceń [zob. Borowiec, Maslej, Mika i in., red. 2017: 8], wcale nie

4 Dokument na stronie internetowej *Staropolskie apokryfy Nowego Testamentu*.

przestają być naukowe, ponieważ nadal służą „badaniom prowadzonym w dowolnym zakresie i przy zastosowaniu dowolnej metodologii” [Loth 2006: 23].

Paradoksalnie uproszczenia odnajdujemy również w synopsie, która jest przecież elementem wzorcowej edycji krytycznej typu A [Loth 2006: 23]. O ile teksty prymarne Kochanowskiego w częściach *Tekst. Reprodukacja fototypiczna. Transkrypcja* zostały przygotowane zgodnie z tradycyjnymi zasadami wydawania tekstów staropolskich [*Teksty typu A. Teksty nowożytnie...* 1955: 48–87], o tyle w synopsie te same utwory oraz teksty sekundarne – *Fragmentorum...* i *Phaenomena sive Apparentia* – już nie. W tym miejscu nie towarzyszy im bowiem fototypia, brak w nich numeracji wersów i składek, a także wyróżnionych kursywą poprawek pewnych (emendacji) błędów drukarskich [zob. il. 3].

W przypadku powtórzonych tekstów prymarnych nie ma to znaczenia, jednak warto zauważyć, że odbiorca-badacz nie może zweryfikować wykonanych przez wydawców nowych transkrypcji przede wszystkim z powodu braku faksymiliów oryginalnych druków. A błędy niestety się zdarzają. Synopsa w arkuszu kalkulacyjnym zawiera zduplikowany wers „Increpuitque imbres inamoenae voce morantes” obecny w łacińskim *Aratusie* Kochanowskiego [Kochanowski (w druku): 105 (w. 1024)], ale niewystępujący w żadnym z dwóch wydań *Fragmentorum...* Nideckiego. Duplikacja nastąpiła zapewne wskutek przypadkowego przytrzymania i przeciągnięcia komórki z lewej do prawej. Czynność ta w aplikacji MS Excel jest bowiem poleceniem kopiowania zawartości⁵. Pomyłka przeszła przez sita recenzji i adiustacji. Zauważył ją dopiero... informatyk, który przyporządkowywał do transkrypcji skany odpowiednich stron *Fragmentorum...* Nideckiego [zob. il. 4]⁶.

Należy w tym miejscu podkreślić, że cyfrowych reprintów nie można wybierać jedynie ze względu na jakość skanów czy udostępnianie przez wygodny i szybki API (*application programming*

5 Nowe typy błędów, jakie pojawiają się podczas komputerowego tworzenia i przetwarzania tekstów, to temat wymagający oddzielnych rozważań.

6 Dziękuję mgr. Adamowi Cankudisowi za wieloletnie wsparcie informatyczne projektów cyfrowych edycji realizowanych na Wydziale Filologii Polskiej i Kłasyycznej UAM.

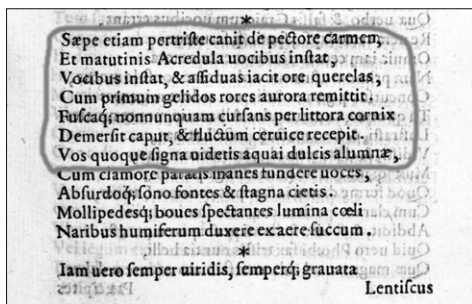
		ARATUS	
Dicitur esse polus: latet alter mersus in undis: E regione alter Boream lapaz adunat. extat.		Dicitur esse polus: latet alter mersus in undis. E regione alter Boream lapaz adunat. extat.	
Hunc Arcti circum geminae voluntur: eadem		Hunc Arcti circum geminae voluntur: eadem	
Plaustra etiam dicunt: et imago est proxima plaustris.		Plaustra etiam dicunt: et imago est proxima plaustris.	
Lumina si obtineant sua temonesque rotaeque.		Lumina si obtineant sua temonesque rotaeque.	
Quod si forte Unas magis appellare libebit.		Quod si forte Unas magis appellare libebit.	
Ora micant obversa feris: capite altera tergo		Ora micant obversa feris: capite altera tergo	
Imminet alterius: cursus resupinus utriusque.		Imminet alterius: cursus resupinus utriusque.	
Si qua fides famae: Cressa tellure profectas		Si qua fides famae: Cressa tellure profectas	
Iuppiter in caelo, victus pietate, locavit.		Iuppiter in caelo, victus pietate, locavit.	
Dictaeo quod ab is foret enutritus in antro.		Dictaeo quod ab is foret enutritus in antro.	
Saeuam Curetes cum deludere parentem.		Saeuam Curetes cum deludere parentem.	
Ex is altera apud Graios Cynosura vocatur.		Ex is altera apud Graios Cynosura vocatur.	
Altera dicitur esse Helice: latera huius, & ardens		Altera dicitur esse Helice: latera huius, & ardens	
Cauda illustratur stellarum lumine claro.		Cauda illustratur stellarum lumine claro.	
Quas nostri septem soliti vocitare Triones.		Quas nostri septem soliti vocitare Triones.	
Hanc Graii observant, pelagi per caerulea nantes.		Hanc Graii observant, pelagi per caerulea nantes.	
Germanae numero stellarum dispositoque		Germanae numero stellarum dispositoque	
Par Cynosurae polum sublimis lustrat eundem.		Par Cynosurae polum sublimis lustrat eundem.	
Hac fidunt duce nocturna Phoenices in alto.		Hac fidunt duce nocturna Phoenices in alto.	
Sed prior illa magis stellis distincta refulget.		Sed prior illa magis stellis distincta refulget.	
Et late prima confestim a nocte videtur.		Et late prima confestim a nocte videtur.	
Haec vero parva est, sed nautis usus in hac est.		Haec vero parva est, sed nautis usus in hac est.	
Nam cursu interiore brevi conuertitur orbe:		Nam cursu interiore brevi conuertitur orbe:	
Atque haec Sidonias nunquam est frustrata carinas.		Atque haec Sidonias nunquam est frustrata carinas.	
Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,		Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,	
Torsus draco serpit subter superaque revolvens.		Torsus draco serpit subter superaque revolvens.	
Sese: conficiensque sinus & corpore flexos.		Sese: conficiensque sinus & corpore flexos.	
Oceano tingi metuentes implicat Arctos.		Oceano tingi metuentes implicat Arctos.	
Hanc longa effusis cauda mittit, et illam		Hanc longa effusis cauda mittit, et illam	
Spira comprehendit: protenditur vltima cauda		Spira comprehendit: protenditur vltima cauda	
Ad caput usque Helices: Cynosurae lubrica summum		Ad caput usque Helices: Cynosurae lubrica summum	
Claudit spira caput, pedibusque aduoluit imis.		Claudit spira caput, pedibusque aduoluit imis.	
Vade		[Bv] Unde	

.../ Fragment. 1565 - Phoen. fragm. 3; .../ Fragment. 1565 - Phoen. fragm. 4; .../ Fragment. 1565 - Phoen. fragm. 5; .../ Fragment. 1565 - Phoen. fragm. 6; 1-3; .../ Fragment. 1565 - Phoen. fragm. 6; 6; .../ Fragment. 1565 - Phoen. fragm. 6; 7; Torva' Draco serpit subter superaque revolvens. .../ Fragment. 1565 - Phoen. fragm. 6; 8.

30-49	Hunc Arcti circum geminae voluntur: eadem			
	Plaustra etiam dicunt: et imago est proxima plaustris.			
	Lumina si obtineant sua temonesque rotaeque.			
	Quod si forte Unas magis appellare libebit.			
	Ora micant obversa feris: capite altera tergo			
	Imminet alterius: cursus resupinus utriusque.			
	Si qua fides famae: Cressa tellure profectas			
	Iuppiter in caelo, victus pietate, locavit.			
	Dictaeo quod ab is foret enutritus in antro.			
	Saeuam Curetes cum deludere parentem.			
	Ex is altera apud Graios Cynosura vocatur.	frag. 4	1-2	Ex is altera apud Graios Cynosura vocatur.
	Altera dicitur esse Helice: latera huius, & ardens			Altera dicitur esse Helice.
	Cauda illustratur stellarum lumine claro.			
	Quas nostri septem soliti vocitare Triones.	frag. 5	1	Quas nostri septem soliti vocitare triones.
	Hanc Graii observant, pelagi per caerulea nantes.			
	Germanae numero stellarum dispositoque			
	Par Cynosurae polum sublimis lustrat eundem.			
	Hac fidunt duce nocturna Phoenices in alto.	frag. 6	1-3	Hac fidunt duce nocturna Phoenices in alto.
	Sed prior illa magis stellis distincta refulget.			
	Et late prima confestim a nocte videtur.			
50-52	Haec vero parva est, sed nautis usus in hac est.			
	Nam cursu interiore brevi conuertitur orbe.			
	Atque haec Sidonias nunquam est frustrata carinas.			
	Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen.			
	Torva' Draco serpit subter superaque revolvens	frag. 6	6-8	Torva' Draco serpit, subter superaque revolvens
	Sese, conficiensque sinus & corpore flexos.			Sese, conficiensque sinus & corpore flexos.

Il. 3 Korekta przedstawionych liter: *cricum* / *circum*. Od góry od lewej: s. 44 – faksymile, s. 45 – transkrypcja, s. 642 – synopsis
Źródło: Kochanowski (w druku): [44]–45, 642.

A	B	C	D	E
1081	Vos quoque signa videtis, aequi dulcis alumnae,		7	Vos quoque signa videtis aequi dulcis alumnae,
1082	Cum clamore paratis inanes fundere voces		8	Cum clamore paratis inanes fundere voces
1083	Absurdoque sono fontes et stagna cietis.		9	Absurdoque sono fontes et stagna cietis.
1084	Saepe etiam pertriste canit de pectore carmen		1	Saepe etiam pertriste canit de pectore carmen
1085	Et matutinis exerceat aereculis cantus.		2	Et matutinis Aereculis vocibus instat.
1086	Puscaque nonnumquam cursans per littora cornix	frag. 4	5	Puscaque nonnumquam cursans per littora cornix
1087	Demersit caput et fluctum cervicis recepit		6	Demersit caput et fluctum cervicis recepit.
1088	Increpatque imbres inanoena voce morantes.			Increpatque imbres inanoena voce morantes.
1089				
1090	Mollipedesque boves spectantes lumina caeli		10	Mollipedesque boves spectantes lumina caeli
1091	Naribus umiferum duxere ex aere succum.		11	Naribus umiferum duxere ex aere succum.
1092	Formicaeque cavis prompsierunt ova cavemis			

- Il. 4 U góry: dokument roboczy w formacie XLSX, komórki B1088 – tekst Kochanowskiego, E1088 – zduplikowany tekst u Nideckiego; u dołu: Andrzej Patrycy Nidecki, *Fragmentorum M.T. Ciceronis tomus quattuor*, Wenecja 1565 – reprint cyfrowy w repozytorium Austriackiej Biblioteki Narodowej, fragment skanu 168

Źródła: materiały wydawnicze prof. Roberta Sucharskiego; Nidecki 1565.

interface), zdygitalizowane książki przejmują bowiem wszystkie mankamenty papierowych oryginałów. Problem dotyczy zwłaszcza kolejności i kompletności kart: stare druki zachowały się zwykle w oprawach wtórnych, co oznacza, że były poddawane pracom introligatorskim, podczas których dochodziło do przedstawiania czy gubienia kart, oprawiania tylko części pierwotnej książki albo odwrotnie – umieszczenia w jednej oprawie kilku różnych druków. Dodatkowo cyfrowe reprints mogą zawierać błędy wynikające z niestarannej dygitalizacji.

Korzystając z funkcji wyszukiwania zagregowanego, dostępnej w serwisach Europeana czy Internet Archive Digital Library, można odnaleźć drugie wydanie *Fragmentorum M.T. Ciceronis tomus quattuor* Nideckiego w repozytoriach – m.in. CBN Polona, Österreichische Nationalbibliothek oraz Biblioteca Nazionale Centrale di Roma. Wprawdzie druk sporządzono w weneckiej oficynie

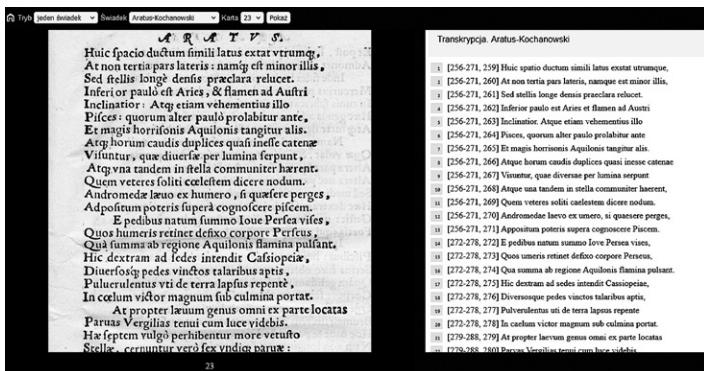
Giordana Zilettiego, jednak egzemplarz rzymski byłby złym wyborem – nawet pomijając nie najlepszy stan zachowania papieru. W druku tym brakuje bowiem dwóch kart, a inne poprzestawiano. Przykładem mogą być chociażby otwierające książkę *scholia*, które w egzemplarzach polskim i austriackim poprzedzają *orationes, epistoles, philosophica i poemata*. Ale to pozorne przesunięcie części – *scholia* obejmują bowiem tylko jedną kartę, po której następują już oracje. Błąd powstał więc raczej podczas oprawiania, a sprzyjał mu fakt, że Ziletti foliowanie każdego tomu zaczynał od karty pierwszej. Nawet bez analizowania dalszych różnic widać, że wybór podstawy źródłowej cyfrowych faksymiliów powinien być merytorycznie równie staranny jak w wypadku tradycyjnej edycji analogowej. A w naszym wypadku warto jeszcze dodać, iż zalecenie to odnosi się zarówno do tekstów prymarnych, jak i sekundarnych.

Można oczywiście uznać, że opatrzenie fototypiami obu tekstów sekundarnych byłoby wyrazem przesadnej akrybii. Poza tym synopsa podaje porządek wersów zawsze za Kochanowskim, a nie zgodnie z oryginalnymi drukami [por. il. 4]. W efekcie zdarzają się sytuacje, gdy skan całej strony papierowego oryginału przyporządkowany jest tylko jednemu wersowi transkrybowanego tekstu sekundarnego, jak np. w przypadku wersu „E pedibus natum summo Iove Persea vises” przejętego ze scholiów przez Kochanowskiego [por. il. 1]. Informatycznie problem ten jednak dość łatwo rozwiązać.

Aratus-Kochanowski		Fragmenta-Cyceron	
Porównaj		Porównaj	
267	Veneris, Iovis divitibus per Iovis regem	267	Veneris, Iovis divitibus per Iovis regem
268	Atque una Iovis in omnia committitur laetant.	268	Atque una Iovis in omnia committitur laetant.
269	Quis veniens soliti caelestem dicere solent.	269	Quis veniens soliti caelestem dicere solent.
270	Andromedae laetis ex utero, si quoniam pater,	270	Andromedae laetis ex utero, si quoniam pater,
271	Appropinquat pateris Iovis cognoscere Proci.	271	Appropinquat pateris Iovis cognoscere Proci.
272	E pedibus Iovis natum Iove Persea Iovis.	272	E pedibus Iovis natum Iove Persea Iovis.
273	Quis Iovis natum defixo corpore Persei.	273	Quis Iovis natum defixo corpore Persei.
274	Qui natum ab regione Argolidis flamma pulant.	274	Qui natum ab regione Argolidis flamma pulant.
275	Hic dectra ad oculos intendo Iovis.	275	Hic dectra ad oculos intendo Iovis.
276	Divertitur pedes victoris Iulianus aptis.	276	Divertitur pedes victoris Iulianus aptis.
277	Pelviculatus ut de terra Iovis regem.	277	Pelviculatus ut de terra Iovis regem.
278	In caelum victor magnus sub celsa porta.	278	In caelum victor magnus sub celsa porta.
279	At proper laetum gressu omni ex parte locat.	279	At proper laetum gressu omni ex parte locat.
280	Parva Virgines tenet cum Iove Iovis.	280	Parva Virgines tenet cum Iove Iovis.
281	Hae regum vulgo perhincit aures vocat.	281	Hae regum vulgo perhincit aures vocat.
282	Uxoribus, utique nata omnia angustis matris.	282	Uxoribus, utique nata omnia angustis matris.
283	Ego illas principes hoc entronque vocant.	283	Ego illas principes hoc entronque vocant.
284	Sedre epulas natus angustis omnia vocat.	284	Sedre epulas natus angustis omnia vocat.

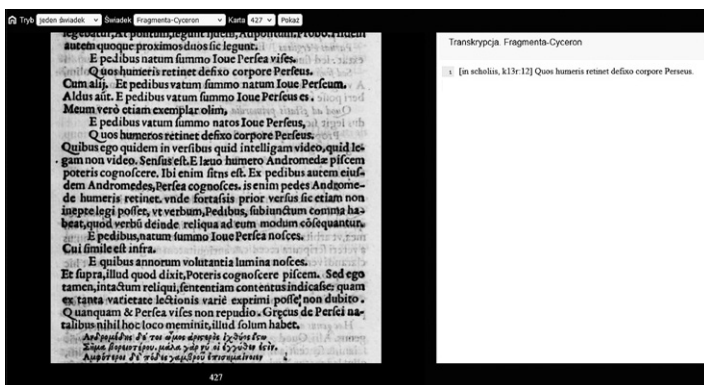
Il. 5 Porównanie dwóch świadków – *primary witness* (*Aratus Kochanowski*) i *secondary witness* (*Fragmentorum... Nideckiego*) – z oznaczeniem różnic między tekstami

Źródło: Kochanowski 2025.

II. 6 Zestawienie jednego świadka – *primary witness* (Aratus Kochanowski), faksymile (druk Piotrkowczyka, 1579)

Źródło: Kochanowski 2025.

II. 7 Zestawienie jednego świadka – *secondary witness* (Fragmentorum... Nideckiego), faksymile (druk Zilettiego, 1565)

Źródło: Kochanowski 2025.

Powyższe zestawienia nie uwzględniają jeszcze emendacji w transkrypcjach i powiązań z tekstami towarzyszącymi. Jeśli jednak potraktujemy edycję cyfrową nie jako adaptację publikacji papierowej, lecz jako całkiem nowe wydanie, to uzupełnione i poprawione w synopsie transkrypcje nie tylko czynią zbędnym ów „szczególny rodzaj aparatu krytycznego”, jakim są przypisy dolne pod transkrypcją i fototypią, ale także całkowicie zastępują obie główne transkrypcje tekstów prymarnych Kochanowskiego.

Oczywiście osobną kwestią pozostaje łączenie synoptycznych transkrypcji ze wstępami, komentarzami i indeksami. Te ostatnie powinny być raczej tekstową relacyjną bazą danych, z której zasób leksykalny stosunkowo prosto będzie można agregować i systematyzować do celów badawczych bądź wydawniczych.

• • •

Cyfrowa edycja pozwala uprościć aparat naukowy, a przy tym wspiera tradycyjne zasady wydań krytycznych, ponieważ ułatwia kontrolowanie wersji transkrybowanych z oryginałami. W naszym wypadku wszystkie transkrypcje łacińskie, polskie i greckie można zestawić z faksymiliami starodruków, pod warunkiem wszakże, że wybierze-my bądź wytworzymy takie reprinty, które będą poprawne analogowo (brak błędów intrologatorskich, poważnych uszkodzeń i ubytków druku) oraz dygitalnie (jakość, kompletność i kolejność skanów).

W zestawieniu przygotowanym do druku przyjęto następujący porządek: *Aratus* Kochanowskiego (1579), *Fragmentorum...* Nideckiego (1565), *Fenomena* Kochanowskiego (1585), *Phaenomena* Aratosa (1547). W postaci cyfrowej zestawienie jest jednak dynamiczne i można wyłączać widok niektórych utworów albo zmieniać ich kolejność, np. żeby porównać: a) tylko zależności łacińskiego tekstu Cyserona od podstawy greckiej, b) tylko łacińską edycję Kochanowskiego z jego *Fenomenami*. Mogłoby się więc wydawać, że cyfrowa wersja synopsy to odpowiednie narzędzie do śledzenia przejęć, opuszczeń czy dopełnień – *scil.* sposób na prezentację ewoluowania kreacji literackiej. Jeśli jednak spróbujemy wykorzystać to narzędzie do edycji genetycznej manuskryptów, to problemem może okazać się konieczność jednoznacznych rozstrzygnięć. Rękopisy staropolskie raczej nie będą wyzwaniem, lecz co począć z dawnymi wariantywnymi zapiskami, jak choćby z *Królem-Ducha* Juliusza Słowackiego? Czy zestawić z transkrypcją rękopiśmienne fragmenty przekreślone, nadpisane, dopisane, obrócone? A jeśli tak, to w jaki sposób? Oczywiście w wydaniu analogowym także przyjdzie się zmierzyć z tego typu dylematami, ale w edycji cyfrowej nie ma przestrzeni na niedopowiedzenia, a brak decyzji jest trudniejszy do ukrycia.

Bibliografia

Źródła

STARODRUKI I RĘKOPISY

Aratos z Soloj (1547), *Phaenomena...*, w: *Procli De sphaera Liber, Cleomedis De mundo sive circularis inspectionis meterorum libri duo, Arati Solensis Phaenomena sive Apparentia, Dionysii Afri Descriptio orbis habitabilis*, Officina Henricum Petri, Basileae [Bazylea].

Reprinty cyfrowe:

- ¶ Biblioteca Nazionale Centrale di Roma: https://archive.org/details/bub_gb_O8Flqw9Zs3wC [dostęp: 3.09.2025].
- ¶ München, Bayerische Staatsbibliothek: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00015842?page=,1> [dostęp: 3.09.2025].
- ¶ Universidad de Sevilla: <https://idus.us.es/items/40ca65c2-eoad-459a-bb08-c3816f2466c8> [dostęp: 3.09.2025].

Kochanowski Jan (1579), *M.T. Ciceronis Aratus ad Graecum exemplar expensus, et locis mancis restitutus...*, Officina Andreae Petricovii [Oficyna Andrzeja Piotrkowczyka] Cracoviae [Kraków].

Nidecki Andrzej Patrycy (1561), *Fragmentorum M. Tullii Ciceronis tomii quattuor*, Officina Iordani Zailiti, Venetiis [Wenecja].

Reprinty cyfrowe:

- ¶ Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa: <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/8275?language=en> [dostęp: 3.09.2025].
- ¶ München, Bayerische Staatsbibliothek: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10171756?page=,1> [dostęp: 3.09.2025].

Nidecki Andrzej Patrycy (1565), *M. Tullii Ciceronis fragmentorum tomii quattuor*, Officina Iordani Zailiti, Venetiis [Wenecja].

Reprinty cyfrowe:

- ¶ Biblioteca Nazionale Centrale di Roma: https://archive.org/details/bub_gb_Gj3mibJvG3sC [dostęp: 3.09.2025].
- ¶ Österreichische Nationalbibliothek: https://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ180834309 [dostęp: 3.09.2025].
- ¶ Cyfrowa Biblioteka Narodowa Polona: <https://polona.pl/item-view/3d1eddo3-bd10-49a1-add1-567c20e639e1?page=22> [dostęp: 3.09.2025].

Phaenomena (1585), w: *Jan Kochanowski*, Drukarnia Łazarzowa, Kraków.

Reprinty cyfrowe:

- ¶ Cyfrowa Biblioteka Narodowa Polona: <https://polona.pl/preview/409e47ac-9254-4747-a66c-b19349095fea> [dostęp: 3.09.2025].
- ¶ Małopolska Biblioteka Cyfrowa: <http://old.mbc.malopolska.pl/dlibra/docmetadata?id=83130&from=publication> [dostęp: 3.09.2025].

Słowacki Juliusz (1845–1846), *Król-Duch. Rapsod 1-szy*. [tzw. rękopis pierwszy poematu].

Cyfrowe faksimile:

- ¶ Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa: <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/9440/edition/8525/content> [dostęp: 3.09.2025].

EDYCJE

Kochanowski Jan (2025), *Aratus. Fenomena* [próba cyfrowej edycji online; przygotowali Bogdan Hojdis i Adam Cankudis] <http://150.254.115.146/aratus/> [dostęp 24.04.2025].

Kochanowski Jan (w druku), *Aratus. Fenomena*, oprac. Jerzy Axer, Marian Borecki, Janusz S. Gruchała i in.

Literatura

Borowiec Karolina, Maslej Dorota, Mika Tomasz, Rojszczak-Robińska Dorota, red. (2017), *Jak wydawać teksty dawne*, Rys, Poznań.

Loth Roman (2006), *Podstawowe pojęcia i problemy tekstologii i edytorstwa naukowego*, IBL PAN, Warszawa.

PRE – *Przyjęte rozwiązania edytorskie* (2024), <https://apocrypha.amu.edu.pl/about?id=3> [dostęp: 4.12.2024].

Prussak Zofia (2020), *Zmierzch edycji krytycznych?*, „Pamiętnik Literacki”, z. 4, <https://doi.org/10.18318/pl.2020.4.3>.

Teksty typu A. Teksty nowożytnie do połowy XVIII wieku (1955), w: *Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt*, red. Maria Renata Maye-nowa, oprac. Jerzy Woronczak, współłudz. Zofia Florczak, Zakład im. Ossolińskich, Wrocław.

Bogdan Hojdis

Digital Edition of Jan Kochanowski's *Aratus* and *Fenomena* – the Issue of the Back Matter

In this text, the author uses the critical edition of Jan Kochanowski's *Aratus* and *Fenomena* being prepared at the Institute of Literary Research of

the Polish Academy of Sciences to present the practical aspects of creating a functional back matter in relation to the first digital proof of such an edition. The rules for publishing Old Polish texts, which were created at the Institute in the late 1950s are confronted with the practice of classical philologists (in this case, Neo-Latinists) and with the contemporary digital toolset used for both textological research and publishing. It turns out that the adaptation of an analog edition to a digital one might cause a change in the concept of a given edition and that in such cases a significant role is played by the programmers working with the scientific editors and the editorial team.

Keywords: literary studies; editing; digital scientific editions.

Bogdan Hojdis – dr hab., prof. UAM, literaturoznawca i edytor zatrudniony w Instytucie Filologii Polskiej. Jest autorem i współautorem książek: *O współlistnieniu słów i obrazów w kulturze polskiego średniowiecza* (2000), *Literackie fragmenty w XVI-wiecznej sylwie rodziny Pieniążków ze Skrzydlonej* (2009), *Literatura staropolska* (2009; współautorzy: Katarzyna Meller, Jacek Kowalski), *Vademecum historyka mediewisty* (2012; red. nauk. Jarosław Nikodem, Dariusz Andrzej Sikorski), *Tematyka średniowieczna w polskiej fabule filmowej* (2013). Uczestniczył również jako wykonawca w wieloletnich projektach wydawniczych *Libri Librorum. Pars 1: Bibliotheca paleotyporum in lingua Polonica impressorum* oraz *Dokończenie sejmowego wydania „Dzieł wszystkich” Jana Kochanowskiego*. Adres e-mail: hojdis@amu.edu.pl.